https://doi.org/10.5507/cjl-835

Kritériá výberu a usporiadania učiva o vybraných (v češt. *vyjmenovaných*) slovách pre prvotné osvojovanie v 3. ročníku ZŠ

Lenka Jarušinská

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci,
lenka.jarusinska@upol.cz

Martin Klimovič

Pedagogická fakulta Prešovské univerzity v Prešově,
martin.klimovic@unipo.sk

Abstrakt

Štúdia sa zaoberá problematikou prvotného osvojovania pravopisu vybraných slov v 3. ročníku základnej školy. Analýzy slovenských a českých učebníc materinského jazyka sledujúce výber a usporiadanie základných súborov slov s etymologickým pravopisom ukazujú, že učebnice dlhodobo vychádzajú z abecedného usporiadania slov podľa obojakých spoluhlások, pričom toto poradie nie je dostatočne lingvodidakticky zdôvodnené. V štúdii sú opísané kritériá výberu a usporiadania učiva, ktoré sú založené najmä na frekvencii slov v reči, ich sémantickej blízkosti žiakovi, slovotvornom potenciáli, komunikačnej potrebe a princípe komplexnosti. Funkčnosť navrhovaného usporiadania tohto pravopisného učiva je podporená výsledkami pilotného overenia inovatívneho prístupu realizovaného v podmienkach slovenskej základnej školy. Dáta sa

síce nevzťahujú na české prostredie, ale môžu podnietiť širšiu diskusiu o tom, či je výber a poradie vyvodzovania pravopisu vybraných slov vo vyučovaní didakticky obhájiteľné.

Kľúčové slová: etymologický pravopis, osvojovanie pravopisu, primárne vzdelávanie

Criteria for Selecting and Organizing Etymological Spelling Content for Initial Learning in the 3rd Grade of Elementary School

Abstract

This paper addresses the issue of the initial acquisition of words with etymological spelling in the third year of primary school. Based on an analysis of Slovak and Czech mother-tongue textbooks, focusing on the selection and sequencing of basic sets of these words, the paper shows that textbooks have long relied on an alphabetical arrangement according to ambivalent consonants, although this order is not sufficiently justified from a linguodidactic perspective. The paper outlines criteria for the selection and sequencing of spelling content, based primarily on word frequency in spoken and written language, semantic accessibility for pupils, word-formation potential, communicative relevance, and the principle of complexity. The effectiveness of the proposed sequencing of words with etymological spelling is supported by the results of a pilot implementation of an innovative approach carried out in a Slovak primary school. Although the data do not relate to the Czech educational context, they may stimulate a broader discussion on whether the selection and order of introducing words with etymological spelling in instruction are didactically justified.

Keywords: etymological spelling, spelling acquisition, elementary school

Úvod

V štúdii si kladieme za cieľ objasniť niektoré registrované problémy vo vyučovaní slovenského pravopisu v primárnom vzdelávaní súvisiace s osvojovaním etymologického pravopisného princípu[1]. Na základe pomenovania možných príčin týchto problémov sa pokúsime zároveň zdôvodniť kritériá výberu a usporiadania pravopisného učiva vybraných slov, s ktorým sa žiaci prvýkrát stretávajú v 3. ročníku základnej školy.

[1] V češtine sa písanie tzv. *„vyjmenovaných slov“* riadi morfematickým pravopisným princípom, *„a to na základě jejich etymologie, resp. fonologického stavu před zánikem výslovnostního rozdílu mezi předními a zadními vysokými vokály“* (Adam, 2022, s. 11).

V štúdii sa sústreďujeme výlučne na túto prvú fázu oboznamovania sa s etymologickým pravopisom.

Štúdiu možno vnímať ako pokračovanie doterajšieho teoretického a analytického rozpracovania problematiky vyučovania pravopisu vybraných slov v českom i slovenskom kontexte (Štefanovič, 1967; Betáková & Tarcalová, 1984). Okrem etablovaných didaktických koncepcií tu chceme nadviazať na novšie práce D. Hradilovej (2018), E. Hájkovej (2019, 2021) či R. Adama (2022) venujúce sa tejto problematike z lingvistického i lingvodidaktického aspektu[2].

Text organizujeme pomocou východiskových téz, s ktorými následne pracujeme argumentačne a v závere pridávame návrh a zdôvodnenie kritérií, podľa ktorých bolo realizované pilotné overenie inovatívneho prístupu v školskej praxi. Výsledky pilotného overenia slúžia ako argument pre zmenu spôsobu osvojovania pravopisu vybraných slov.

Základné súbory vybraných slov (na materiáli učebníc 3. ročníka ZŠ)

Výber pravopisného učiva v oblasti prvotného osvojovania pravopisu vybraných slov (v 3. ročníku ZŠ) je celé desaťročia ponechaný na autorov učebníc a (najmä v poslednom čase aj) vydavateľstvá (porov. Hájková, 2021). Hoci sporadicky prebehnú odborné diskusie (pozri napr. Hubáček, 2000) o zaraďovaní či nezaraďovaní niektorých slov do tzv. radov vybraných slov[3], o prítomnosti mnohých z nich už v prvotnom osvojovaní v 3. ročníku ZŠ sa nepochybuje, žiaci sa s nimi v učebniciach aj ďalších učebných materiáloch stretávajú a očakáva sa trvalé osvojenie pravopisu týchto slov. Základné súbory sú tvorené základovými slovami, nerátajú sa k nim príbuzné slová. Základné súbory sú v učebniciach zvyčajne uvádzané ako rady (zoznamy) a následne k nim učebnice ponúkajú rozličné jazykové cvičenia (najčastejšie pravopisné, lexikálne) a tiež kombinované jazykové cvičenia (k typom cvičení pozri napr. Liptáková et al., 2015) na precvičovanie učiva[4].

[2] Pri analýze ostatných 9 ročníkov časopisu *Český jazyk a literatura* dostupných v online archíve periodika nenachádzame ani jeden text, ktorý by sa vyslovene venoval otázkam vyučovania pravopisu. V pravidelnej rubrike *Jazyková poradna* síce nachádzame pravopisné javy, ktoré sú čitateľovi objasňované, ale edukačné a (lingvo)didaktické hľadisko vyučovania pravopisu na rôznych stupňoch škôl ako tému štúdií a článkov neregistrujeme. Okrajovo sa pravopis spomína iba v súvislosti so štruktúrou maturitných testov a testov na prijímacie skúšky na stredné školy v texte G. Baumgartnerovej (2021/2022; pravopis podľa jej zistení predstavuje podiel 10 až 20 percent všetkých testových úloh).

[3] O nevhodnosti zaužívaného termínu *rady vybraných slov* píšeme v závere článku, v texte uprednostňujeme termín *základné súbory vybraných slov*.

[4] Podrobnejšiu analýzu učebníc slovenského jazyka pre 3. ročník z pohľadu pravopisu vybraných slov prináša štúdia Klimoviča (2019).

Tab. 1: Počet slov v základných súboroch v učebniciach slovenského jazyka pre 3. ročník ZŠ[5]

Vydavateľstvo	Celkový počet vybraných slov (základný súbor)	b	m	p	r	s	v	z
SPN (1986)	66	15	11	7	12	8	6	7
Litera (1998)	71	9	13	7	20	9	11	2[6]
Orbis Pictus (2007)	70	10	12	7	14	9	11	7
AITEC (2011)	68	11	12	7	14	8	9	7
TAKTIK (2017)	96	20	16	7	24	10	11	8

Tab. 2: Počet slov v základných súboroch v učebniciach českého jazyka pre 3. ročník ZŠ[7]

Vydavateľstvo	Celkový počet vybraných slov (základný súbor)	b	l	m	p	s	v	z
SPN (1995)	83	14	13	15	14	11	12	4
Fraus (2020)	81	13	13	14	14	11	12	4
Taktik (2023)	90	17	16	15	15	11	12	4
Didaktis (2025)	81	13	13	14	14	11	12	4

Z tabuliek je zrejmé, že počtom ide o pomerne rozsiahle súbory. Medzi základovými slovami nájdeme aj výrazy (napr. *smyk*, *prýštiť*, *sykať*), ktorým žiak 3. ročníka nerozumie a sú iba obsahom pravopisného vyučovania, nie súčasťou jeho slovnej zásoby, dokonca ani vo vyšších ročníkoch[8]. Takto vymedzený obsah pravopisného učiva prijímajú aj dobové didaktické koncepcie, nepolemizujú nad zaradením slov do prvotného nácviku.

[5] V slovenských učebniciach pre 3. ročník ZŠ od r. 1986 až po súčasnosť registrujeme zhodu výberu slov do prvotného osvojovania pravopisu u 44 slov, pričom ďalších 14 slov predkladajú ako učivo štyri z piatich analyzovaných učebníc. Existuje teda významná zhoda v tom, ktoré slová majú byť v učebniciach a ktorých pravopis si majú žiaci osvojiť hneď v 3. ročníku. V českých učebniciach pre 3. ročník ZŠ sa ukazuje ešte vyššia miera stability než v slovenskom prostredí. Vo všetkých analyzovaných učebniciach sa objavuje rovnaký súbor východiskových slov určených na počiatočné osvojovanie pravopisu. V niektorých učebniciach sa súbor rozširuje zväčša o vlastné mená.

[6] Učebnica uvádza slovo *jazyk* a tzv. viazaný slovotvorný základ *-zývať*.

[7] *Akademická příručka českého jazyka* uvádza 56 slov s *y*, *ý* po obojakej spoluhláske *l*, zatiaľ čo napríklad učebnica vydavateľstva *Didaktis (2025)* zaraďuje do prvotného osvojovania pravopisu až 59 slov vo forme tabuliek s dôrazom na ich zapamätanie. Podobný nepomer možno pozorovať aj pri slovách po obojakej spoluhláske *p*. Akademická příručka českého jazyka uvádza 44 slov a učebnica *Didaktis (2025)* ich v rámci prvotného osvojovania predkladá až 56.

[8] V štúdii Jarušinskej a Klimoviča (2022) nájde čitateľ výsledky sondy do poznania významov niektorých vybraných slov zaradených do prvotného osvojovania na Slovensku u žiakov 2. – 5. ročníka.

Napríklad Betáková a Tarcalová (1984, s. 118), vyjadrujúc sa k celému obsahu pravopisného učiva, nie iba výučby pravopisu vybraných slov, dokonca tvrdia, že *„pravopis sa majú žiaci naučiť v podstate už na prvom stupni ZŠ“*. V novšej učebnici lingvodidaktiky (Kupcová, 2003) sa však už o výbere do radov vybraných slov uvádza, že by mal súvisieť s ich frekvenciou, čím by niektoré slová zaradené do vyučovania neboli z edukačného hľadiska rovnako významné ako tie frekventované[9]. Ostáva to však iba v rovine akademického apelu, vydavateľstvá a autori na Slovensku nijako nezasiahli do základných súborov vybraných slov, skôr naopak, v novších učebniciach (pozri napr. TAKTIK) registrujeme nárast počtu slov v základných súboroch.

Tento desaťročia registrovaný nezáujem o reflexiu pri výbere obsahu prvotného oboznamovania sa s pravopisom vybraných slov prekvapuje, pretože podmienky na kritické reflektovanie doterajšieho postupu sú celkom ideálne: po prvé, ide o pomerne jasne vymedzený jazykový jav týkajúci sa stabilnej (relatívne uzavretej) skupiny domácich a zdomácnených slov[10]. A po druhé, Štefanovič (1967) radí tento pravopisný jav k tzv. statickému pravopisu (pravopis koreňovej morfémy sa nemení, napr. *syr – syráreň*, *syrový*, na rozdiel od dynamických pravopisných javov, napr. *pekný* chlapec, ale *pekní* chlapci; *sova*, ale doktor *Sova*). Nemennosť koreňovej morfémy v spojení s pomerne jasne vymedzeným lexikónom by mohli vytvárať predpoklad rýchlej automatizácie pravopisu.

Poradie osvojovaných skupín vybraných slov

Osvojovanie pravopisu vybraných slov sa v českých aj slovenských školách realizuje podľa nezmeneného usporiadania učiva celé desaťročia. O usporiadaní tohto pravopisného učiva podľa našich analýz rozhoduje jediný rozpoznaný princíp, a to abecedné poradie obojakých spoluhlások v pravopisných príručkách a slovníkoch. Toto poradie nie je nijako didakticky zdôvodnené. České aj slovenské didaktické koncepcie a odborné metodiky (Štefanovič, 1967; Svoboda, 1977; Betáková & Tarcalová, 1984; Brabcová, 1990; Čechová & Styblík, 1998; Palenčárová et al., 2003; Liptáková et al., 2011; Hájková, 2021) nevenujú usporiadaniu učiva o pravopise vybraných slov pozornosť. Venujú sa rozličným aspektom osvojovania pravopisu v školách (typom pravopisných cvičení vrátane roly diktátov, významu asociačných štruktúr pri osvojovaní si etymologického pravopisu a zrakového vnímania tohto typu javu, faktorom uľahčujúcim a sťažujúcim osvojovanie si pravopisu, významu systematickej práce vo vyučovaní, potrebe akcentovať

[9] Podobne na to v českom kontexte upozorňujú Hradilová (2018) a Hájková (2019, 2021).

[10] Napr. *Akademická příručka českého jazyka* uvádza vo svojej online verzii 81 slov s *y*, *ý* po obojakej spoluhláske *b*, 56 slov so spoluhláskou *l*, 86 slov s *m*, 44 slov s *p*, 43 slov so *s*, 50 slov s *v*, k tomu treba pripočítať slová s predponami *vy-*, *vý-*, 13 slov so *z*; pozri tu: https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=100.

slovotvornú štruktúru slov s etymologickým pravopisom pri ich osvojovaní a i.), ale štruktúru učiva o vybraných slovách neproblematizujú.

Učebnice pre 3. ročník ZŠ tradujú rovnaké usporiadanie učiva pravopisu celé desaťročia. Rovnaký stav pretrváva tak na Slovensku, ako aj v Česku, s jednou registrovanou obmenou, a to v prípade vydavateľstiev SPN a Fraus (pozri tab. 3). Napríklad autori učebnice Fraus argumentujú zmenu poradia oproti zvyklostiam induktívnym spôsobom vyvodzovania pravopisného učiva a konštruktivistickým prístupom (Babušová et al., 2020); k úprave poradia tu dochádza v prípade prvých troch skupín slov, ďalej sa už postupuje podľa abecedy.

Tab. 3: Poradie osvojovaných vybraných slov podľa obojakých spoluhlások v učebniciach slovenského jazyka a českého jazyka pre 3. ročník ZŠ

Vydavateľstvo (SK)	Poradie vyvodzovania slov	Vydavateľstvo (CZ)	Poradie vyvodzovania slov
SPN (1986)	b, p, m, r, s, v, z	SPN (1995)	b, l, m, p, s, v, z
Litera (1998)	b, m, p, r, s, v, z	Fraus (2020)	z, l, b, m, p, s, v
Orbis Pictus (2007)	b, m, p, r, s, v, z	Taktik (2023)	b, l, m, p, s, v, z
AITEC (2011)	b, m, p, r, s, v, z	Didaktis (2025)	b, l, m, p, s, v, z
TAKTIK (2017)	b, m, p, r, s, v, z		

Na možnú motiváciu usporiadania tohto učiva podľa abecedy v českom prostredí upozorňujú v štúdiách Hradilová (2018) a Hájková (2019). Píšu o dlhej tradícii príručiek poskytujúcich poučenie o pravidlách pravopisu pre školu a verejnosť, pričom ako jednu z prvých uvádzajú príručku z r. 1854 *Pravidla českého pravopisu praktickými příklady vysvětlená*, kde sa nachádza zoznam slov s *i*, *í* v koreni slov aj zoznam tzv. „vyňatých", „vybraných" slov, v ktorých sa po obojakej spoluhláske píše *y*, *ý*. D. Hradilová (2018) sa domnieva, že odtiaľ sa potom do metodík a vyučovania prenieslo označenie vybrané slová, v češtine *vyjmenovaná slova („Vyjmi ale následující slova, i se všemi od nich odvozenými: ta mají y. B: by, být (obydlí), bydlo..."*; Pravidla, 1854; podľa Hradilová, 2018). Poradie slov v uvedenej príručke sa riadi abecedným princípom, uvedené sú slová so spoluhláskami *b*, *l*, *m*, *p*, *s*, *v*, *z*. V nasledujúcich príručkách tohto typu (z r. 1902 a 1921) nebolo síce abecedné usporiadanie vybraných slov dôsledne dodržané, ale príručky z r. 1957 a aj z r. 1993 už abecedné poradie uplatňujú (Hradilová, 2018). Aj súčasná *Akademická příručka českého jazyka* (vo verzii z r. 2019 dostupná aj online) uvádza rady vybraných slov v abecednom poradí, čo je síce pre slovníkový typ publikácie ústrojné, ale pre učebnice je zrejme potrebné hľadať iné kritériá usporiadania učiva. Nazdávame sa teda, že tvorcovia českých a slovenských učebníc (učebnicu tu vnímame ako pokračovateľku rozličných pravopisných príručiek pre školu a verejnosť z konca 19. a začiatku 20. storočia) sa držali nastaveného princípu abecedne usporiadaných zoznamov vybraných

slov a v učebniciach to takto uplatnili, pričom dobová didaktika nijako nereflektovala, či je toto usporiadanie učiva z pohľadu potrieb a možností žiaka vhodné. Poradie nespochybnili (resp. sa ním nezaoberali) ani didaktické koncepcie po r. 1989.

Kritériá výberu a usporiadania vybraných slov na prvotné osvojovanie pravopisu

Výber a usporiadanie učiva pravopisu vybraných slov v prvotnom osvojovaní (v súčasných kurikulách, slovenskom i českom, je to 3. ročník ZŠ, v novom slovenskom kurikule sa pripúšťa aj skoršie zaradenie učiva[11]) by sa mali riadiť kombináciou lingvisticky a lingvodidakticky zdôvodnených kritérií. Z lingvistických kritérií sa nám javia ako dôležité frekvencia slova v hovorenej a písanej reči, sémantická stránka slova a funkcia slova v reči (v úzkom prepojení s komunikačnou potrebou detského používateľa jazyka používať slovo v písanej podobe), slovotvorný potenciál základového slova a charakter slovotvorného základu. Z lingvodidaktických kritérií vnímame ako dôležité postupné a systematické osvojovanie pravopisu skupín slov s etymologickým pravopisom (nie iba vybraných slov), potrebu induktívneho a konštruktivistického prístupu a napokon dodržiavanie princípu komplexnosti. Stručne sa k naznačeným kritériám vyjadríme.

Frekvencia slova v hovorenej a písanej reči. Vďaka existencii frekvenčných slovníkov (Garabík et al., 2017; Gajdošová & Šimková, 2018), v ktorých je zachytený výskyt slov v hovorenej aj písanej reči v prepočte na milión tokenov[12], možno pomerne spoľahlivo vytriediť, ktoré slovenské vybrané slová sú frekventované, ktoré menej a ktoré prakticky vôbec (výskyt v hovorenej a/alebo písanej reči je menší ako 1 v milióne tokenov). Frekvenčne sú rozdiely markantné. Napríklad slovo *jazyk* sa vyskytuje 351-krát v milióne tokenov v hovorenej reči a 247-krát v milióne tokenov v písanej reči. Zámeno *vy* je ešte frekventovanejšie (2142-krát v hovorenej reči, 979-krát v písanej reči), sloveso *myslieť* podobne vysoko frekventované (1279 výskytov v hovorenej reči a 533 výskytov v písanej reči). Sloveso *pýtať sa* je frekvenčne na úrovni 303 výskytov v hovorenej reči a 103 výskytov v písanej reči. Na druhej strane, napríklad slovo *priesmyk* sa podľa frekvenčného slovníka v hovorenej reči vyskytuje menej ako raz v milióne tokenov, v písanej reči má frekvenciu 4,45 výskytov na milión tokenov. Slová *ryk*, *pýr*, *vydra* alebo *prýštiť* (a iné) sa v slovníkoch nevyskytujú vôbec alebo iba v jednom či druhom slovníku s minimom výskytov (napr. slovo *výskať* iba v slovníku písanej reči s výskytom na úrovni

[11] Žiaci si podľa nového kurikula majú etymologický pravopisný princíp osvojovať v priebehu 1. vzdelávacieho cyklu, čo znamená 1. až 3. ročník (ŠVP 2023). Učiteľ môže učivo zaradiť do výučby aj v 2. ročníku.

[12] Token je termín korpusovej lingvistiky a označuje najmenšiu jednotku textu v korpuse, reťazec alfabetických znakov oddelených medzerami (pozri https://www.czechency.org/slovnik/TOKEN, https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:token).

1,25). Slová s minimálnym alebo nulovým výskytom nie sú v prvotnom osvojovaní pravopisu potrebné.

Sémantická stránka slova a funkcia slova v reči. Pri tomto kritériu si treba klásť otázku, čo vybrané slovo označuje a akú funkciu v reči zastáva. Úzko to súvisí s komunikačnou potrebou detského používateľa jazyka používať dané slovo v písanej podobe. Zaradené do základného súboru by mali byť slová, ktoré sú pre žiaka na začiatku osvojovania ich pravopisu veľmi dobre známe (napr. *umyť*, *bývať*, *rýchly*, *syn*, *my*), pretože sú bežne súčasťou jeho verbálneho vyjadrovania, resp. vďaka slovnodruhovej príslušnosti plnia rozličné gramatické funkcie, aj keď sú neplnovýznamové (napr. spojky *aby*, *keby*). Naopak, v základnom súbore by nemali mať miesto slová, ktoré nezodpovedajú doterajšej životnej a jazykovej skúsenosti žiaka, pretože označujú veci a javy, s ktorými sa stretá sporadicky (napr. *ryha*, *vyžla*, *mýto*, *hmýriť sa*). Kým sa s týmito slovami žiak nestretáva pravidelne, iba na ne občas narazí napríklad pri čítaní, ale nepotrebuje ich písať, vtedy nie je nevyhnutné si osvojiť ich pravopis už v 3. ročníku spolu s bežne známymi slovami. Príležitosťou na uvedomelé osvojenie pravopisu týchto slov vo vyšších ročníkoch môže byť napríklad prírodovedná učebná téma o cicavcoch: ak sa žiak oboznamuje napríklad s vydrou riečnou, vtedy je vhodné doplniť poznanie o pravopis slova *vydra*.

Slovotvorný potenciál základového slova a charakter slovotvorného základu. Hoci veľká časť slovnej zásoby slovenčiny vstupuje do vzájomných slovotvorných vzťahov, nie každé základové slovo má rovnaký slovotvorný potenciál. Presnejšie by bolo hovoriť, že existujú slovotvorné základy s väčším potenciálom pre slovotvorbu (napr. *syn – synček*, *synovec*, *synáčik*, *zlosyn*, *synovský*, *synátor*, *synovstvo*) a slovotvorné základy s menším potenciálom (napr. *sýkorka – sýkorčí*). Edukačne preferované by mali byť slovotvorné základy s väčším potenciálom, s rozsiahlejším slovotvorným hniezdom. Častejší kontakt žiaka s rovnakým slovotvorným základom (obsahujúcim etymologický pravopisný jav) môže prispieť jednak k fixovaniu pravopisného učiva, no tiež k lepšiemu porozumeniu slovotvorných vzťahov medzi slovami. Na výber a usporiadanie tohto učiva by mal mať vplyv aj charakter slovotvorného základu. Pravopisne aj slovotvorne prístupnejšie budú pre žiaka slová s tzv. čistým slovotvorným základom (termín pozri Ološtiak a kol., 2015), ako napríklad *syn*, *ryba*, *jazyk*, *bystrý*, *sypať* a iné. Príbuzné slová obsahujú pri týchto slovách nezmenenú podobu slovotvorného základu, čo uľahčuje osvojovanie pravopisu aj uvedomovanie si motivačnej dvojice (napr. *ryba – rybací*, *sypať – nasypať*). Varianty slovotvorného základu, ak do motivátu vstupuje tvarotvorný základ motivantu (napr. *vysoký – vyšší*, *vyschnúť – vysychať*; pozri Ološtiak et al., 2015), sú metodicky náročnejšie na objasnenie slovotvorného vzťahu a teda aj na inferovanie pravopisu. Pri niektorých slovách s variantným slovotvorným základom ale v prvotnom osvojovaní pravopisu zrejme ani nie je nevyhnutné poukazovať na ich slovotvornú príbuznosť (napr. slová *byť – bývať*). Špecifickou situáciou je existencia slov s tzv. viazaným slovotvorným základom (napr. slová *nazývať*, *ozývať*, *vyzývať*, *prezývať* a ich viazaný slovotvorný základ *-zývať*), pretože síce tvoria lexikálny základ slov, no samostatne

nejestvujú (Ološtiak et al., 2015). Za ich zaradenie do prvotného osvojovania hovorí ich frekvencia v reči (vrátane motivátov, napr. *prezývať – prezývka*).

Postupné a systematické osvojovanie pravopisu skupín slov s etymologickým pravopisom. Až dosiaľ sme v texte hovorili o vyučovaní pravopisu vybraných slov. Ide o zaužívané označovanie tejto skupiny pravopisných javov. Treba však zdôrazniť, že popri osvojovaní písania *y*, *ý* v slovách s obojakou spoluhláskou v rovnakom období žiak potrebuje pri týchto spoluhláskach poznávať tie domáce a zdomácnené slová, v koreni ktorých po obojakej spoluhláske píšeme *i*, *í*[13]. Žiak poznáva napríklad pravopis slova *syn*, ale v tematickom celku si má osvojiť aj pravopis slov *sila* či *sídlisko*. Vhodnejšie preto bude hovoriť o slovách, v ktorých sa uplatňuje etymologický pravopisný princíp (pozri *Pravidlá slovenského pravopisu*, 2013), aby boli zahrnuté aj tieto javy etymologického princípu. Nie je totiž didakticky vhodné osvojovať si pravopis pri obojakých spoluhláskach a opomínať samotnú vlastnosť týchto spoluhlások, obojakosť, ktorá má dôsledky v pravopise. Metodická postupnosť a systematickosť v tejto učebnej téme tkvie potom vo výbere a usporiadaní učiva v rámci jedného učebného celku (jednej obojakej spoluhlásky) pozostávajúceho z (1) osvojovania pravopisu slov základného súboru, (2) osvojovania pravopisu príbuzných slov a (3) osvojovania pravopisu slov s *i*, *í* po obojakej spoluhláske.

Induktívny a konštruktivistický prístup. Induktívny prístup vo vyučovaní pravopisu má umožniť žiakovi pri poznávaní pravopisných javov postupovať od známeho slova (napr. *syn*) k menej známemu (napr. *synovec*), od konkrétneho slova, počnúc významom a funkciou k zovšeobecneniu pravidla o jeho písaní, od jednoduchého výrazu (napríklad plnovýznamové slová) k zložitejšiemu (napr. spojka *keby*, častica *by* ako súčasť zloženého slovenského tvaru *kúpil by som*). Konštruktivistický prístup zas pri výbere a usporiadaní pravopisného učiva determinuje spôsob poňatia učiva ako priestoru na kognitívne aktívne osvojovanie pravidiel, zasadeného do zmysluplného aplikovania získaných znalostí a zručností s okamžitým využitím vo vlastnom písaní, v autentickej a zmysluplnej učebnej činnosti prepojenej so životom žiaka a jeho komunikačnými potrebami.

Princíp komplexnosti. Chápeme ho v súlade s koncepciou Ľ. Liptákovej et al. (2011) ako východisko pre uplatňovanie tematicko-poznatkovej integrácie učiva na viacerých úrovniach; výber a usporiadanie pravopisného učiva sa má odrážať tak v recepčnej, ako aj textotvornej činnosti žiaka s učebným materiálom (obsahujúcim etymologické pravopisné javy). Komplexnosť vnímame aj naprieč rovinami jazyka – nielen pravopisná stránka slova je objektom poznávania, ale aj jeho lexikálna stránka, slovotvorná stránka,

[13] Tieto slová sa občas v školskej praxi (nemotorne) označujú učiteľmi ako *nevybrané*. dokonca aj ako *výnimky*. V učebniciach sa vyskytujú zvyčajne v závere tematických celkov, po precvičení slov s *y*, *ý* po obojakej spoluhláske. Netvoria rady ako vybrané slová, ale očakáva sa, že po prebratí celého tematického celku bude žiak schopný uplatňovať správny pravopis aj v týchto slovách. Pritom nejde o počtom zanedbateľnú skupinu. Napríklad slovenské učebnice vydavateľstva AITEC pre 3. ročník ZŠ obsahujú 155 takých slov, učebnice vydavateľstva TAKTIK 173 slov.

morfologická stránka, pragmatická funkcia v reči, pri akcentovaní historického zreteľa aj foneticko-fonologická (slová s *y*, *ý* sa kedysi vyslovovali odlišne ako dnes).

Vybrané výsledky pilotného overovania prvotného osvojovania etymologického pravopisu v 3. ročníku ZŠ

Pilotné overenie programu osvojovania etymologického pravopisu skonštruovaného podľa navrhnutých kritérií prinieslo viaceré sľubné výsledky. Pracovali sme v ňom s redukovaným základným súborom slov s *y*, *ý* po obojakých spoluhláskach, vytvoreným podľa frekvencie v reči. Súčasťou vyučovania boli aj príbuzné slová a slová s *i*, *í* po obojakých spoluhláskach, ktoré sa objavili vo východiskovom texte v závislosti od komunikačnej témy. Navrhovaný počet slov bol v základnom súbore vybraných slov po *z* 2 slová, po *p* 5 slov, po *s* 5 slov, po *v* 5 slov, po *m* 8 slov, po *b* 9 slov a po *r* 13 slov. Ako príklad uvádzame vyvodenie slov s etymologickým pravopisom po *z*. Základný súbor (*jazyk*, *-zývať*) sa v prvej vyučovacej jednotke rozširoval o príbuzné slová *jazykový, jazykovedec, jazykolam, jazykár* a slová s *i*, *í* podľa komunikačnej témy vyučovacej jednotky a východiskového textu, *zima* a *zips*. Pri vyvodení slova *jazyk* bola takto projektovaná výučba so 7 slovami s etymologickým pravopisom (pozri tab. 4).

Tab. 4: Projektovaný súbor slov s etymologickým pravopisom po *z*

Komunikačná téma vyučovacej jednotky	Základný súbor slov s y, ý po z	Príbuzné slová	Slová s i, í po z	Počet slov s etymologickým pravopisom
Nie je jazyk ako jazyk	jazyk	jazykový, jazykovedec, jazykolam, jazykár	zima, zips,	7

V priebehu vyučovania bol tento základný súbor prirodzene rozšírený aj o ďalšie príbuzné slová, konkrétne *zimnica* a *zimomriavky*, ktoré vyplynuli z aktuálnych komunikačných potrieb žiakov.

V pilotne overovanom programe vychádzalo poradie vyvodzovania slov s etymologickým pravopisom z dvoch kritérií: (1.) vzostupné zoradenie základných súborov podľa počtu slov, (2.) prvé vyvodzované slovo v danej skupine bude plnovýznamové a významovo blízke žiakom (pozri tab. 5).

Tab. 5: Poradie vyvodzovaných skupín slov s etymologickým pravopisom a prvé slovo základného súboru

Poradie	Vyvodzovaná skupina slov	Prvé vyvodzované slovo	Zdôvodnenie výberu slova
1.	z	jazyk	plnovýznamové slovo, frekventované slovo, s významným slovotvorným potenciálom, viacvýznamové slovo, dohľadateľnosť v historických dokumentoch v tejto pravopisnej podobe a možné poukázanie na jeho pôvodný pravopis, výskyt v mnohých frazeologizmoch
2.	p	pýtať sa	plnovýznamové slovo, najfrekventovanejšie slovo v reči zo skupiny, bežne vyskytujúce sa v reči detí, slovo so slovotvorným potenciálom
3.	s	syn	plnovýznamové slovo, najfrekventovanejšie slovo v reči zo skupiny s významným slovotvorným potenciálom
4.	v	zvyk	plnovýznamové slovo so slovotvorným potenciálom, vyučovanie bolo realizované v období po Vianociach, čo bolo tematicky blízke žiakom a zodpovedalo ich aktuálnym komunikačným potrebám
5.	m	umyť, mydlo, žmýkať	plnovýznamové slová, ktoré je možné tematicky vyvodiť spoločne, slová významovo príbuzné žiakovi, sloveso umyť s dobrým slovotvorným potenciálom
6.	b	bylina	plnovýznamové slovo s dobrým slovotvorným potenciálom
7.	r	ryba, ryža, bryndza	plnovýznamové slová, tematická príbuznosť slov, slová vyskytujúce sa v reči detí

Prezentované zmeny v pilotne overovanom programe v podmienkach jednej triedy (na metodologickej báze edukačného akčného výskumu[14]) priniesli viacero sľubných zistení. Analýza nácvičných a kontrolných diktátov realizovaných v priebehu celého overovania ukázala, že individuálna úspešnosť žiakov[15] sa pohybovala v rozpätí 87,6 % – 94,9 % v celkovej úspešnosti (tu sa započítavali všetky pravopisné javy, percentá znamenajú, že žiak napísal daný podiel slov pravopisne správne) a 79,8 % – 97,3 % pri pravopisne správnom písaní slov s etymologickým pravopisom (percentá znamenajú,

[14] Edukačný akčný výskum prebiehal v štyroch cykloch. Jednotlivé cykly zahŕňali plánovanie vyučovacích aktivít, ich realizáciu, priebežné pozorovanie žiakov, reflexiu a vyhodnotenie získaných údajov a následnú úpravu ďalšieho metodického postupu. Zdroje údajov tvorili najmä nácvičné a kontrolné diktáty, pracovné listy a textotvorné úlohy žiakov. Pilotné overovanie bolo zamerané na posúdenie funkčnosti navrhnutých kritérií výberu a usporiadania učiva v reálnych podmienkach vyučovania a na získanie podkladov pre ďalšie didaktické spresňovanie programu.

[15] V pilotnom overovaní sme zvolili prístup pozitívnej motivácie: žiaci nedostávali spätnú väzbu v podobe označovania chýb a uvádzania počtu chýb ako indikátora pravopisnej kvality, ale mali informáciu o počte správne napísaných slov. Úspešnosť bola vyjadrovaná podielom správne napísaných slov k celkovému počtu slov. Následne žiaci pracovali na odhalení, opakovanom ujasnení pravopisu chybne napísaného slova a ďalšej aplikácii a fixácii pravopisného javu.

že žiak napísal daný podiel slov s etymologickým pravopisom správne). Celkový rozbor výsledkov zároveň ukázal, že 31 % žiakov bolo úspešných na 100 % v celkovej úspešnosti a až 56 % žiakov malo úspešnosť 100 % v etymologickom pravopise. Pri 78 % žiakov sa v diktátoch prejavil určitý progres a až 62 % žiakov sa zlepšilo v pravopise. Výsledky pilotného overovania naznačujú, že po redukcii základného súboru slov a po zmene poradia osvojovaných skupín sa pravopis slov s etymologickým pravopisom osvojoval s pomerne vysokou mierou úspešnosti. Ak žiaci vo vyučovaní chybovali, pravopisné chyby neboli rozptýlené náhodne, ale sústreďovali sa najmä do konkrétnych slov, napríklad slovo *prepychový, vysoká, vyčistila, vyhráva.* Toto zistenie naznačuje, že žiakom robili problémy konkrétne slová, ktorých pravopis si ešte neosvojili v dostatočnej miere. Na rozdiel od pamäťového osvojovania si pravopisu vybraných slov sme týmto prístupom dokázali odhaliť slová, ktorých pravopis je potrebné ešte upevniť.

Významným zistením pilotného overovania bolo, že žiaci dokázali osvojený pravopisný jav uplatniť aj vo vlastnej textotvornej činnosti[16]. Pri písaní súvislého textu, vrátane slov s etymologickým pravopisom, ktoré uviedli žiaci v pracovnom liste na tému *Čím by som chcel/a byť* (Klimovič et al., 2023), sme zaznamenali úspešnosť 94,8 % v pravopisne správnom písaní, čo predstavuje priemerne 3 chybne napísané slová z celkového počtu 58 napísaných slov s etymologickým pravopisom. Žiaci uvádzali nielen slová, ktoré boli explicitne vyvodzované, ale aj ďalšie, ako *vydať sa na cestu, aby, strihať, vydarila, vyrovnať, vystúpenie, prezident, primátor, elektrikár, veterinár*. Tento výsledok možno chápať ako náznak toho, že si žiaci neosvojovali iba izolované pravopisné podoby jednotlivých slov, ale do istej miery aj princíp ich písania, ktorý vedeli uplatniť pri ďalších slovách vo vlastnom písomnom prejave.

Záver

V štúdii sme predstavili a pomocou prvých výsledkov pilotného overovania argumentovali význam lingvisticky a lingvodidakticky zdôvodnených kritérií výberu a usporiadania učiva etymologického pravopisu. Naše úvahy a prvé empirické sondy pracovne rámcujeme tromi úrovňami: (1.) úrovňou učebného obsahu (odpovedá na otázku, ako je potrebné usporiadať pravopisné učivo), (2.) úrovňou učiteľa (odpovedá na otázku, aké lingvistické a lingvodidaktické znalosti musí mať učiteľ, aby mohol primerane transformovať učebný obsah) a (3.) úrovňou učebného prostredia (odpovedá na otázku, ako modifikovať podmienky, v ktorých si žiak pravopis osvojuje vrátane primeraného zahrnutia rodinného prostredia žiaka). Každá z úrovní si zasluhuje osobitnú pozornosť a osobitné didaktické rozpracovanie. Téma predstavená v štúdii a ponúknuté riešenia sú súčasťou prvej úrovne navrhovaného inovatívneho riešenia vyučovania pravopisu – učebného obsahu.

[16] Išlo o v poradí 45. vyučovaciu jednotku vyvodzovania etymologického pravopisu z celkového počtu 56.

Súbežne s riešením tejto problematiky otvárajú sa viaceré otázky týkajúce sa súvisiacej terminológie zaužívanej v školskej praxi (obojaké spoluhlásky, nácvik pravopisu, rady vybraných slov a iné). K niektorým vieme zaujať stanovisko hneď, iné si vyžadujú väčšiu pozornosť aj priestor. Na nepresnosť termínu obojaké spoluhlásky (v češt. *obojetné souhlásky*) upozornil už Svoboda (1977), pričom ako riešenie navrhol používať termín *obojaké písmená* (týka sa to predsa pravopisnej stránky slova, jeho písania, nie vyslovovania, nejde o hlásku – zvuk, ale písmeno – znak). V tejto terminologickej inovácii (presnejšie bude hovoriť o terminologickom spresnení) navrhujeme nepoužívať v súvislosti s vyučovaním pravopisu termín *nácvik*. Oveľa vhodnejšie sa nám javí používať spojenie *osvojovanie pravopisu*. Výraz *nácvik* môže evokovať mechanickú činnosť, ktorú si človek osvojí aj bez výraznejšieho myšlienkového zapojenia. Vo vyučovaní pravopisu, ako sme ukázali vyššie, potrebuje žiak významne zapojiť nižšie aj vyššie kognitívne procesy, aby mohol osvojené pravidlá využívať pri písaní najprv uvedomene, neskôr automatizovane. Takisto sa nám ako nevhodný javí termín *rady vybraných slov*. Nejde predsa o rady, slová usporiadané na seriačnom princípe, ale len o zoznamy slov, ich slovníkové ukotvenie. Termín *rad* môže evokovať potrebu niečo si osvojovať v určenom poradí. Ako sme naznačili vyššie, od žiakov nevyžadujeme mechanické vymenovanie zoznamu vybraných slov, ale ich poznávanie, porozumenie a následné osvojenie ich písania. Významy a pravopis slov si žiaci majú osvojovať vzhľadom na svoje komunikačné potreby, nie v nejakom vopred definovanom poradí. Preto namiesto termínu rad vybraných slov odporúčame do praxe zaviesť termín *základný súbor vybraných slov* (predstavuje tie slová, ktoré reprezentujú slová s *y*, *ý* po obojakej spoluhláske/obojakom písmene ako východiskové, slovotvorne motivujúce, poväčšine ide o základové slová, napr. *syn*, *syr*, *sýty*) a termín *skupina vybraných slov* (sem patria všetky slová danej skupiny pri obojakej spoluhláske/obojakom písmene vrátane odvodených a príbuzných slov, napr. *syn*, ale aj *synáčik*, *synovský*, *zlosyn*). Základný súbor vybraných slov je tak podmnožinou skupiny vybraných slov.

Literatúra

Adam, R. (2022). Vyjmenovaná slova v češtine: podstata, kontext, vývoj. *Bohemistyka*, 22(1), 3–19.

Baumgartnerová, G. (2021/2022). Několik slov ke koncepci didaktických testů z českého jazyka a literatury. *Český jazyk a literatura*, 72(3), 126–133.

Betáková, V., & Tarcalová, Ž. (1984). *Didaktika materinského jazyka*. SPN.

Brabcová, R. (1990). *Didaktika českého jazyka pro studující oboru učitelství na prvním stupni základní školy*. SPN.

Čechová, M., & Styblík, V. (1998). *Čeština a její vyučování*. SPN.

Gajdošová, K., & Šimková, M. (2018). *Frekvenčný slovník hovorenej slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu*. VEDA.

Garabík, R., Gajdošová, K., Šimková, M., & Žáková, A. (2017). *Frekvenčný slovník slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu*. VEDA.

Ústav pro jazyk český AV ČR (2008–2026). *Internetová jazyková příručka.* https://prirucka.ujc.cas.cz/

Hájková, E. (2019). Vyjmenovaná slova. *Didaktické studie*, 11(1), 81–91. https://pages.pedf.cuni.cz/didakticke-studie/files/2019/10/DidStu1_19kn.bl_.EBSCO_.pdf

Hájková, E. (2021). *Kapitoly z didaktiky českého jazyka pro 1. stupeň ZŠ*. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.

Hradilová, D. (2018). K prezentaci vyjmenovaných slov v některých učebnicích českého jazyka. *Didaktické studie*, 10(2), 132–145. https://pages.pedf.cuni.cz/didakticke-studie/files/2019/06/DidStu2_18kn.bl_.EBSCO_.pdf

Hubáček, J. (2000). Anketa k úpravě řad vyjmenovaných slov. *Komenský*, 124(7–8), 162–163.

Jarušinská, L., & Klimovič, M. (2022). Porozumenie významu slov s etymologickým pravopisom u žiakov 2.– 5. ročníka základných škôl. *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi*, 12(1), 74–85. https://dokumenty.osu.cz/pdf/kcd/slovoaobraz/slovoaobraz-12–1.pdf

Klimovič, M. (2019). Spracovanie učiva o vybraných slovách v učebniciach slovenského jazyka. In A. Mitrová & Z. Sláviková (Eds), *Jazyk a umenie pre deti a mládež v hodnotových a didaktických pohľadoch* (s. 301–316). Prešovská univerzita v Prešove. https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Mitrova1

Klimovič, M., Čuchtová, I., Rusňák, R., Dziak, D., & Jarušinská, L. (2023). *Komunikujeme písaním. Metodická príručka pre učiteľov primárneho vzdelávania*. Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. https://indi.unipo.sk/?page_id=454

Kupcová, J. (2003). Vyučovanie pravopisu. In J. Palenčárová, J. Kesselová, & J. Kupcová, *Učíme slovenčinu komunikačne a zážitkovo* (s. 83–97). SPN.

Liptáková, Ľ., Stanislavová, Z., Sičáková, Ľ., Hlebová, B., Kesselová, J., Klimovič, M., Rusňák, R., Vužňáková, K., Andričíková, M., Mitrová, A., Pršová, E., Tkáčová M., Sochovičová, A., Cibáková, D., & Matušíková, A. (2011). *Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry pre primárne vzdelávanie*. Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Liptáková, Ľ., Andričíková, M., Cibáková, D., Hlebová, B., Klimovič, M., Mitrová, A., Pršová, E., Rusňák, R., Sičáková, Ľ., Stanislavová, Z., & Vužňáková, K. (2015). *Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry pre primárne vzdelávanie.* Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Ološtiak, M. (ed.). (2015). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Palenčárová, J., Kesselová, J., & Kupcová, J. (2003). *Učíme slovenčinu komunikačne a zážitkovo*. SPN.

Považaj, M. (Red.) (2013). *Pravidlá slovenského pravopisu*. VEDA.

Svoboda, K. (1977). *Didaktika českého jazyka a slohu*. SPN.

Štefanovič, J. (1967). *Osvojovanie pravopisu*. SPN.

Štátny vzdelávací program pre základné vzdelávanie (2023). Národný inštitút vzdelávania a mládeže SR. https://www.minedu.sk/data/files/11808_statny-vzdelavaci-program-pre-zakladne-vzdelavanie-cely.pdf

Pramene

Babušová, G., Chlumská, P., Kosová, J., Nespěšná, V. & Řeháčková, A. (2020). *Český jazyk 3*. Fraus.

Bakalová, V., Krajčovičová, J., & Bujalka, A. (1998). *Slovenský jazyk pre 3. ročník základných škôl*. Vydavateľstvo Litera.

Ballová, A., Bernáthová, M., & Petríková, Ľ. (1986). *Slovenský jazyk pre 3. ročník základnej školy*. SPN.

Dvořáková, Z., Hubáček, J., Jelínek, J., & Tupý, K. (1995). *Český jazyk pro 3. ročník základní školy*. SPN.

Hadrabová, I., & Hénková, P. (2025). *Český jazyk pro život 3 – Pracovní učebnice 1. díl, 2. díl.* Didaktis.

Puldová, M., & Binková, A. (2023). *Hravý český jazyk: učebnice pro 3. ročník ZŠ*. Taktik.

Hirschnerová, Z., & Adame, R. (2012). *Slovenský jazyk pre 3. ročník základných škôl*. AITEC.

Hirschnerová, Z., Sedláková, M., & Kesselová, J. (2007). *Slovenský jazyk pre 3. ročník základných škôl*. Orbis Pictus Istropolitana.

Nguyenová Anhová, Ľ. (2017). *Slovenský jazyk 3 – Nezábudka. Učebnica pre 3. ročník ZŠ*. TAKTIK.